

М.А. Джекебаева

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: 81makpal@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Бүгінгі таңда елімізде азаматтық қоғам концепциясы осы мақалада заманауи көзқараспен саяси, әлеуметтік, халықаралық халықаралық деңгейде басқа да азаматтық өмірдің құндылықтары, демократиялық заңдар, биліктің бөлінуі, құқықтық оппозиция, көппартиялық жүйе, адамдардың, бірлестіктердің, топтың, саяси және әлеуметтік бостандықтар, ж.т.б сынды өте құнды да, өзекті мәселелер арқылы зерттеліп қарастырылған.

Мақала авторы азаматтық қоғам институттарының ерекшеліктерін халықаралық тәжірибе негізінде идеологиялық плюрализм, құрылымдық және психологиялық, қоғамдық-саяси тұрғыдан ғылыми түрде орынды сипаттаған.

Ғылыми-әдістемелік бөлімде автор көне заманнан бастап, бүгінгі заманмен ұштастыра отырып, еуропалық және американдық әлеуметтанушылар еңбектерінде және қазіргі постмодернизм тұрғысынан азаматтық қоғам институттарына тарихи әдістемені қолдана деректерге сүйене сипаттаған.

Бүгінгі таңда елімізде бұл проблема үрдіс ретінде әртүрлі Қазақстандық, ресейлік, батыс, шығыс ғалымдарының ғылыми еңбектерінде, мақалаларында зерттелуде. Дегенмен азаматтық қоғам идеясы туралы әртүрлі қарама-қайшы пікірлер барын ескере отырып, оның институттық ерекшеліктерін XVII-XVIII ғасырлардан бастап өзін-өзі басқаратын үкіметтік емес ұйымдар ретіндегі азаматтық қоғам түсінігі тарихи ғылыми тұрғыдан: Адам Смит, Дэвид Рикардо, Гегель, Хабермас, Т.Гоббс, Маркс, Грамши, Ш.Монтескье, Ж.Ж.Руссо, Т.Пейн, И.Бентам, Вильгельм Гумбольд, А.Мичник, Н.Боббио, Дж. Хабермас зерттеулеріне сүйене талдау өте өзекті. Бұл мәселені жаңа қырынан зерттеген зерттеулерге сүйене отырып, мақала өзіндік сыни саяси талдаулар жасады.

Азаматтық қоғамның институттық ерекшеліктерін қарастыру барысында бірлестіктер, отбасы, кооперативтер, қоғамдық ұйымдар, кәсіби, шығармашылық, спорттық, этникалық, өндірістік және жеке адамның өмірі ретінде адам құқықтарын қорғайтын, қоғамдық келісімді нұрландыратын бірлестік, азаматтардың мүдделерін жүзеге асыратын және бақылайтын халық егемендігі ретінде қарастырады.

Түйін сөздер: азаматтық қоғам, буржуазиялық қоғам, нарықтық қатынастар, демократиялық заңдар, биліктің бөлінуі, құқықтық оппозиция, плюрализм.

M.A. Jekebayeva

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Kazakhstan, Almaty
e-mail: 81makpal@mail.ru

Features of civil society institutions: international experience

Today, the concept of civil society in the country is presented in this article from a modern point of view, at the political, social, international, and international levels, other values of civil life, democratic laws, separation of powers, legal opposition, multi-party system, people, associations, groups, political and social freedoms, etc. Criticism is very valuable and has been studied through topical issues.

The author of the article correctly described international experience of the features of civil society institutions in a scientific manner from the point of view of ideological pluralism, structural and psychological, socio-political.

In the scientific-methodological section, the author described the institutions of civil society from the ancient times, combined with the present day, based on the data of the works of European and American sociologists and from the point of view of modern postmodernism, using the historical methodology.

Today, in our country, this problem is studied as a trend in the scientific works and articles of various Kazakhstani, Russian, Western and Eastern scientists. However, taking into account the fact that there are various conflicting opinions about the idea of civil society, the concept of civil society as self-governing non-governmental organizations from the 17th-18th centuries from a historical and scientific point of

view: Adam Smith, David Ricardo, Hegel, Habermas, T. Hobbes, Marx, Gramsci, S. Montesquieu, J. J. Rousseau, T. Payne, I. Bentham, Wilhelm Humboldt, A. Michnik, N. Bobbio, J. Analysis based on Habermas research is very relevant. Based on the researches that studied this issue from a new angle, the article made its own critical political analysis.

In considering the institutional features of civil society, it considers associations, family, cooperatives, social organizations, professional, creative, sports, ethnic, industrial and individual life as an association that protects human rights, illuminates social harmony, and realizes and controls the interests of citizens.

Key words: civil society, bourgeois society, market relations, democratic laws, separation of powers, legal opposition, pluralism.

М.А. Джекебаева

Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков
имени Абылай Хана, Казахстан, г. Алматы
e-mail: 81makpal@mail.ru

Особенности институтов гражданского общества: международный опыт

На сегодняшний день в данной статье представлена концепция гражданского общества в стране с современной точки зрения, на политическом, социальном, международном и международном уровнях, другие ценности гражданской жизни, демократические законы, разделение властей, правовые оппозиция, многопартийность, люди, ассоциации, группы, политические и социальные свободы и т. д. Критика очень ценна и изучается через актуальные вопросы.

Автор статьи научно правильно описала особенности институтов гражданского общества с точки зрения международного опыта идеологического плюрализма, структурно-психологического, социально-политического.

В научно-методологическом разделе автор описал институты гражданского общества с древних времен в сочетании с современностью, опираясь на данные работ европейских и американских социологов и с точки зрения современного постмодернизма, используя историческая методология.

Сегодня в нашей стране эта проблема изучается как направление в научных трудах и статьях различных казахстанских, российских, западных и восточных ученых. Однако, принимая во внимание тот факт, что существуют различные противоречивые мнения об идее гражданского общества, концепции гражданского общества как самоуправляющихся неправительственных организаций XVII-XVIII вв. с историко-научной точки зрения: Адам Смит, Давид Рикардо, Гегель, Хабермас, Т. Гоббс, Маркс, Грамши, С. Монтескье, Ж. Ж. Руссо, Т. Пейн, И. Бентам, Вильгельм Гумбольд, А. Михник, Н. Боббио, Дж. Анализ, основанный на исследованиях Хабермаса, очень актуален. На основе исследований, изучивших этот вопрос с новой стороны, в статье сделан собственный критический политический анализ.

При рассмотрении институциональных особенностей гражданского общества он рассматривает ассоциации, семью, кооперативы, общественные организации, профессиональную, творческую, спортивную, этническую, производственную и индивидуальную жизнь как объединение, защищающее права человека, освещающее социальную гармонию, реализующее и контролирующее интересы граждан.

Ключевые слова: гражданское общество, буржуазное общество, рыночные отношения, демократические законы, разделение властей, правовая оппозиция, плюрализм.

Кіріспе

Бүгінгі таңда белгілі бір субъект (облыс/провинция/штат) тұрғындарының өз елінің қоғамдық істеріне азаматтық қатысу деңгейі, сондай-ақ мемлекет пен қоғамның элеуметтік саладағы функцияларының бөліну дәрежесі «азаматтық қоғам» институттарының тұжырымдамасымен анықталады. Азаматтық қоғам демократиялық даму үшін қажет қоғамдық қатынастарды өзін-өзі реттеу үшін қажетті жағдайларды жасауда шешуші рөл атқарады. Азаматтар саяси

институттарға сүйенбестен өз әрекеттерін өз бетінше реттей алатын салаларға мемлекеттің араласуына жол бермеу маңызды. Азаматтық қоғам құрудың негізгі аспектісі оның негізгі факторларын, құндылықтары мен даму тенденцияларын ғылыми зерттеу болып табылады. Осылайша, азаматтық қоғам демократиялық саяси жүйесі бар құқықтық мемлекетті ілгерілетуде маңызды орын алады.

Біздің түсінігімізде азаматтық қоғамды оның мүшелері дамыған экономикалық, мәдени, құқықтық және саяси өзара әрекеттесуге

қатысатын қоғам ретінде сипаттауға болады. Ол мемлекетке тәуелсіз өмір сүреді, бірақ онымен өзара әрекеттесуді қолдайды. Азаматтық қоғам мемлекетпен жақсы дамыған құқықтық қатынастар орнатуда ынтымақтасады. Бұл өзін-өзі бағалаудың жоғары деңгейіне ие әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени және моральдық тұрғыдан адал азаматтардан тұратын қоғам. Азаматтық қоғамның шындығы идеалды жобаларды жүзеге асыруда және осындай жобаларды белсенді жүзеге асыратын қоғамның елеулі жетістіктерінде көрінеді.

Заманауи көзқарас бойынша, азаматтық қоғам құндылықтары, демократиялық заңдар, биліктің бөлінуі, құқықтық оппозиция, көппартиялық жүйе, адамдардың және олардың бірлестігінің, топтың саяси және әлеуметтік бостандықтары кіреді. Азаматтық қоғам қоғамдық-саяси қызмет ретінде материалдық және идеологиялық плюрализммен ажырамас бірлікте заңды түрде тіркелген, құрылымдық жағынан бекітілген және психологиялық тұрғыдан қамтамасыз етілген.

Азаматтық қоғам азаматтық құқықтармен реттелетін және саяси мемлекетке тәуелсіз әрекет ететін жеке тұлғалардың, әлеуметтік таптардың, топтардың және институттардың күрделі желісін қамтиды. Әр елде азаматтық қоғамның қалыптасуы әр түрлі және күрделі процесс. Ол елдің бірегей ішкі және сыртқы ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық дамудың байланысты жинақталған тәжірибе нәтижесінде дамиды.

Капитализмнің азаматтық қоғаммен тығыз байланысы туралы жиі қате түсініктер бар. Мысалы, экономикалық жетістіктерімен танымал Сингапур, Тайвань және Оңтүстік Корея сияқты елдерде азаматтық қоғамның қатысуы салыстырмалы түрде әлсіз. Керісінше, кедейлікке тап болған Бангладеш сияқты елдер күшті азаматтық қоғам құра алды.

Қытай өзінің жоғары экономикалық жағдайына қарамастан, әлсіз азаматтық қоғамға тап болады. Американдық зерттеуші Аллан Фаулер азаматтық қоғамға үш түрлі көзқарасты ұсынады:

1. Үштік біріктіруші перспектива азаматтық қоғамды мемлекеттік, коммерциялық және коммерциялық емес секторлардың бірігуі ретінде қарастырады.

2. Баламалы (немесе саяси) перспектива азаматтық қоғамды Пікірлер, мәжбүрлеу, қарсыласу және революцияны қамтитын динамика тұрғысынан қарастырады.

3. Азаматтық қоғамға барлық үш секторды қамтитын «Арена» немесе қол сұғылмайтын аумақ ретінде қарау, отбасы төртінші сектор ретінде қарастырылады (Fowler, 2012).

Осы көзқарастардың ішінде біріншісі ең көп қабылданған. Азаматтық қоғамды білдіретін ұйымдар саяси және әлеуметтік салаларда тығыз қарым-қатынас жасай отырып, әртүрлі пропорцияларда және әртүрлі қоғамдарда әртүрлі позицияларда болады.

Азаматтық қоғамның құрылымдық элементтері шеңберінде азаматтардың, жеке адамдар мен тұлғалардың рөлі бірінші кезектегі маңызға ие. Мемлекетте азаматтық қоғам оның бағытын қалыптастыра отырып, шешуші және ықпалды позицияны алады.

Азаматтық қоғам билік динамикасынан айырылған көлденең байланыстар мен қатынастарға негізделген. Бұл байланыстар мен қатынастар қоғамдағы әртүрлі деңгейлер мен қабаттарды құрайды. Оның негізінде Азаматтық қоғам қоғамның жұмыс істеуі мен өміршеңдігін қамтамасыз ететін қатынастармен қалыптасады. Қазіргі уақытта меншіктің әртүрлі нысандарына негізделген экономикалық қатынастар жеке адамдардың және жалпы қоғамның мүдделерін толығымен қанағаттандыратын азаматтық қоғамның негізін құрайды. Экономикалық плюрализм жеке адамдардың өндірістік қызметпен айналысуы үшін қажетті жағдайлар жасайды. Меншік жеке немесе ұжымдық болуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз азаматтық қоғамды тұлғааралық, отбасылық, әлеуметтік, экономикалық, мәдени және діни қатынастар мен құрылымдардың жиынтығы ретінде анықтай аламыз. Бұл мемлекеттің араласуынсыз ерікті негізде қоғамдағы жеке адамдар мен ұйымдардың дамуына ықпал ететін қоғамдық өмірдің үкіметтік емес саласы.

Азаматтық қоғамның функцияларына келетін болсақ, басты мақсат-оның мүшелерінің материалдық, әлеуметтік және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру. Осы негізгі функция шеңберінде азаматтық қоғам келесі әлеуметтік қызметтерді ұсынады:

1. Ол адамдар мен азаматтардың өмірінің белгілі бір салаларын шамадан тыс мемлекеттік бақылаудан және заңдылық қағидатына негізделген негізсіз нормативтік актілерден қорғауды қамтамасыз етеді.

2. Ол азаматтық қоғам қауымдастықтары арқылы қоғамдық өзін-өзі басқару тетіктерін белгілейді және дамытады.

3. Ол азаматтық қоғамның тепе-теңдік күштер жүйесінде маңызды және күшті күш ретінде қызмет етеді. Ол азаматтар мен олардың бірлестіктерін мемлекеттік органдардың заңсыз араласуынан қорғайды. Бұған сайлаулар мен референдумдарға қатысу және бұқаралық ақпарат құралдары мен байланыс арналары арқылы қоғамдық пікір қалыптастырудың кең мүмкіндіктері сияқты әртүрлі құралдар арқылы қол жеткізіледі.

4. Азаматтық қоғамның институттары мен ұйымдары Адам құқықтары мен мемлекеттік және қоғамдық істерге қатысудың шынайы кепілдіктерін қамтамасыз ете отырып, теңдік қағидаты негізінде әрекет етеді.

5. Азаматтық қоғам өз мүшелерін әлеуметтік бақылау нысаны ретінде жұмыс істейді. Бұған жеке-леген адамдарды, мемлекетке қарамастан, әлеуметтік нормаларды ұстануға итермелейтін ынталандыру тетіктері мен санкциялар арқылы қол жеткізіледі.

6. Сонымен қатар, азаматтық қоғам байланыс функциясын орындайды. Демократиялық қоғамда азаматтарға берілген бостандықтардан туындайтын әртүрлі мүдделер бар. Мүдделердің бұл спектрі қоғамда қалыптасқан демократиялық құндылықтар мен принциптерді көрсетеді.

Демократиялық мемлекет өз азаматтарының мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру принципіне негізделген. Азаматтық қоғамның институттары мен ұйымдары мемлекеттің араласуы арқылы ғана қанағаттандырылуы мүмкін азаматтардың нақты мүдделері туралы мемлекетті хабардар етуге жауапты. Мұндай ақпараттың жарқын мысалы-оларды шешу үшін мемлекеттің қатысуын талап ететін экологиялық мәселелерді қамтитын» жасыл қозғалыс».

Адамдардың бірлескен өмірінің ерекшеліктері және олардың әлеуметтік топтарға қосылуы азаматтық қоғам мүшелерінің бірлестігіне қызмет етеді. Бұл сипаттамалар жеке адамдар мен әлеуметтік топтар үшін өмір сүру жағдайлары мен мүмкіндіктерін жақсарту және кеңейту арқылы көрінеді. Бұған әртүрлі деңгейлердегі сәттілік, күш, Кәсіп, білім, мәртебе және т.б. сияқты факторлар кіреді.

Азаматтық қоғам-көптеген әлеуметтік топтар мен таптарды қамтитын әлеуметтік құрылымдалған, күрделі және сараланған жүйе. Орта тап азаматтық қоғамның әлеуметтік негізін қалыптастырады және әлеуметтік тұрақтылықтың кепілі болып табылады.

Азаматтық қоғам-бұл ойлар мен идеялардың плюрализмімен, төзімділікпен, сыни ойлаумен

және гуманизммен сипатталатын ашық жүйе. Бұл элементтер азаматтық қоғамның рухани және идеологиялық негізін құрайды. Алайда, азаматтық қоғам құру кезінде әр елге тән ұлттық, мәдени және саяси ерекшеліктерді ескеру өте маңызды.

Осы тұрғыда Қазақстанда азаматтық қоғам құру кезінде кездесетін проблемаларға тоқталайық. Азаматтық қоғамды институттандыру проблема туғызады, өйткені жаңа құрылымдар мен институттар қазіргі жағдайда қоғамның дамуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз ете отырып, ескілерін алмастыруы керек. Азаматтық қоғам құру институционализацияға қатысты мәселелер мен қайшылықтарды шешуге қызмет етеді. Жеке және мемлекеттік салалар арасындағы қақтығыс азаматтық қоғамда өзекті болып қала береді, ал мемлекеттік сектордың үлесі азаяды, ал жеке сектор кеңейеді.

Дамыған азаматтық қоғамда қоғамдық өмірдің ұжымдық, жеке және мемлекеттік салалары арасында теңдік орнатылады, бұл олардың ешқайсысына монополиялық билеуші болуға мүмкіндік бермейді. Бұл қағида Заңда бекітілген.

Тағы бір міндет-азаматтық қоғамның белсенді қатысушысы ретінде тұлғаны қалыптастыру. Шешім-адамдарға азаматтық қоғамға тән әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды қабылдау және игеру.

Азаматтық мәселесі, американдық зерттеуші Т. Маршалл атап өткендей, «кез-келген қоғамға толық мүшелік» тұжырымдамасына байланысты. Тең құқықтар мен міндеттермен, билік пен жауапкершілікпен, бостандық пен бағыныштылықпен, сондай-ақ теңдікпен сипатталатын жеке тұлғалардың ерекше әлеуметтік мәртебесі революциялық әдістерге жүгінбестен бар қоғамды өзгертуге мүмкіндік береді (Marshall, 1950).

Азаматтық құбылыс күшті интегративті сипатқа ие. Азаматтық мемлекет саяси-құқықтық тұжырымдама ретінде мемлекет ішінде өмір сүретін адамдарды біріктіреді, олардың этникалық, діни, нәсілдік және басқа да айырмашылықтарын жеңеді. Бұл азаматтық қоғамдастыққа жату сезімін тәрбиелейді. Азаматтық жеке адамдарды, ұлттарды және ұлттық билік қатынастарына қатысушыларды өзгертеді. Жеке адамды мемлекет пен билік арасындағы қатынастар жүйесіне тарту оны азаматқа айналдырады, ал тұрғындар ұжымдық түрде азаматтық қоғамдастық құрады.

Әдеби шолу

Азаматтық қоғам ұғымының пайда болуына екі түрлі көзқарас бар мысалы тарихи деректерге сүйене отырып, көне заманнан бастап орта ғасырлардағы ұлы ойшылдар арасында кейбіреулер оны буржуазиялық қоғамның өнімі деп сипаттап жүрсе, енді бірі бұл түсінікті нарықтық қатынастармен байланыстырады. Басқалары мұндай қоғам белгілі бір деңгейде болмаған дейді.

Сондықтан бұл мақаланы жазудағы мақсат осы түрлі көзқарастарға сыни талдама жасау. Ежелгі Греция ойшылы Аристотельдің «Саясаттану» атты еңбегінде азаматтық қоғамның рөлі туралы пікірлер, жеке тұлғаға, ізгілік пен имандылық туралы зерттелген. Бертінде Жаңа заман ойшылдары Т.Гоббс, С.Монтескье, Дж. Руссо, Т.Пейн Адам Смит, Дэвид Рикардо, Гегель, Хабермас Т.Гоббс, Маркс, Грамши, С.Монтескье, Ж.Ж. Руссо, Т.Пейн, И.Бентам, Вильгельм Гумбольдт, А.Мичник, Н.Боббио, Ю.Хабермас және т.б. азаматтық қоғам институттарын зерттеуге үлкен үлес қосты. Неміс классикалық философиясының атақты философы Гегель азаматтық қоғам платформасын құру, нарықтық экономика, әлеуметтік топтар, таптар, корпорациялар, мемлекетке тәуелсіз институттар мен олардың мақсаты – қоғамның өміршеңдігін қамтамасыз ету және азаматтық құқықтарды жүзеге асыру екенін атап өтеді.

Азаматтық қоғам институттарының идеясына қатысты түрлі қарама-қайшы пікірлер айтылып жүр. Азаматтық қоғам мәселесін қарастыратын мақалалар экономисттер Адам Смит, Дэвид Рикардо, философтар мен әлеуметтанушылар мен саясаттанушылар, Гегель, Хабермас Т.Гоббс, Маркс, Грамши, С.Монтескье, Ж.Ж. Руссо, Т.Пейн, И.Бентам, Вильгельм Гумбольдт, А.Мичник, Н.Боббио, Ю.Хабермас еңбектерінде жаңа қырынан зерттеген зерттеулерге талдау жасалынды.

Жекелей тоқталсақ, азаматтық қоғам қалай қалыптасты, оның себептері неде деген тұжырымды пікір жоқ болса да оған саяси сипаттама берген Адам Смит, Давид Рикардо (Рикардо, 2008) және Гегель. Әлемдік ғалымдардың, саяси қайраткерлердің, ойшылдардың ойынша, құқықтық еркін қоғам – зиялы адамдардың ерікті өмір сүруі – адамдардың ортақ мүддесі мен тілегі.

Қоғамның қоғамдық мүдделері мен ұмтылыстарына жауап беретін мақсат уақытша емес,

түпкілікті, нақты және бейтарап мағынаға ие болуы керек. Тек осы тұрғыда қоғам алға жылжып, шоғырлана алады. Қоғам-рационалды адамдардың ерікті одағы. Егер бұл одақ өздігінен және ерікті түрде ұйымдастырылса, мұндай қоғам ұзақ мерзімді салдарсыз тез ыдырайтын еді. Жеке тұлға қоғамның іргелі құрылыс материалы болып табылады. Қоғам-бұл жеке адамдардан тұратын күрделі әлеуметтік одақ. Азаматтық қоғам деп аталатын бұл одақ тиісті және жедел даму үшін ішкі қатынастарды реттеуді және басқаруды қажет етеді.

Азаматтық қоғам, Батыс философы Хабермастың тұжырымдамасына сәйкес, мемлекеттік аппаратқа тәуелсіз дамыған әлеуметтік-экономикалық, мәдени және рухани әлеуметтік қатынастардың жиынтығын қамтиды. Автономды Даму осы қатынастар шеңберінде табиғи және азаматтық құқықтарды, бостандықтар мен міндеттерді жүзеге асыруға ықпал етеді. Азаматтық қоғам уақыт шектеулерін немесе аумақтық бөліністерді білмейді. Ол мемлекеттің бүкіл кеңістігін және оның халқын біріктіреді (Хабермас, 2005).

Азаматтық қоғам мемлекеттік аппарат шеңберінентысқалыптасқанәлеуметтік-экономикалық және мәдени-рухани қоғамдық қатынастардың жиынтығына жатады. Ол жеке тұлғаның еркін дамуына мүмкіндік береді және мемлекеттің жеке өмірге араласуына шектеулер қояды. Азаматтар өз еркімен мемлекетке өкілеттік береді және олардың орындалуын бақылайды. Азаматтық қоғам жеке тұлғалардың өздері құрған бірлестіктерді (отбасылар, кооперативтер, одақтар, қоғамдық ұйымдар, кәсіби, көркемдік, спорттық, этникалық және басқа топтар), сондай-ақ азаматтардың өндірістік және жеке өмірін, олардың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін қамтиды.

17-18 ғасырлардағы азаматтық қоғам тұжырымдамасына өзін-өзі басқаратын Үкіметтік емес ұйымдар, қауымдастықтар, адам құқықтары, әлеуметтік келісім, халықтық егемендік және азаматтардың мүдделерін білдіретін және бақылайтын негізгі элементтер кірді.

18 ғасырдың аяғы мен 19 ғасырдың бірінші жартысында еуропалық және американдық әлеуметтанушылар «азаматтық қоғам» мемлекетке қарсы деп қате сенді.

Азаматтық қоғам шеңберінде адамдарға экономикалық, саяси және рухани қызметті таңдау және оған қатысу еркіндігі заңды түрде кепілдендірілген. Олар шамадан тыс мемлекеттік бақылаудан қорғалған және олардың негізгі Адам құқықтары құрметтеледі және сақталады. Азамат-

тық қоғамның экономикалық негізі әртүрлі меншік нысандары бар әр түрлі және көп қырлы экономика болып табылады. Бұл қоғамның әрбір мүшесі жылжымайтын мүлікке ие және оны өз қалауы бойынша сатып алу мүмкіндігіне ие. Бұл мүмкіндіктердің кең ауқымы белсенді қатысуды, тапқырлықты және өнімді жұмысты ынталандырады.

Саяси өмір саласында азаматтық қоғам мемлекеттің барлық азаматтарына және жеке тұлғаларға халықаралық деңгейде танылған нормаларға сәйкес жария құқықтар береді:

– Ұлттық, этникалық, саяси, діни, жас немесе жыныс белгілері бойынша кез келген кемсітушілік қолайсыз болып саналады.

– Тұрғын үй мен меншікке құқық адамның қадір-қасиетін, сондай-ақ кәсіп таңдау, тұрғылықты жерін анықтау және елге еркін кіру немесе одан шығу еркіндігін қамтамасыз ету үшін қажет деп танылады.

– Жазбаша және ауызша хабарламалардың, соның ішінде хаттардың, телефон қоңырауларының және басқа да байланыс түрлерінің құпиялылығы заңмен қорғалған.

– Адамдар өз пікірлерін білдіруге және өздерінің рухани мүдделерін көздеуге еркіндікке ие.

– Азаматтық құқықтарға сот органдары мен қоғамдық ұйымдар толық кепілдік береді. Азаматтық қоғамдағы жеке тұлғалардың құқықтық мәртебесі олардың заңда белгіленген құқықтары мен міндеттерімен анықталады.

Азаматтық қоғамның элементтері адам құқықтарын, бостандықтарды, құқықтық кепілдіктерді, міндеттер мен жауапкершілікті қамтиды. Жеке тұлғаның құқығы белгілі бір құндылықтар мен пайдаға құқықты қамтиды. Бұл құндылықтар әртүрлі формада болуы мүмкін, соның ішінде материалдық, рухани және мәдени аспектілер. Бостандық сонымен қатар заңнама шеңберіндегі құқықтардың көрінісі болып табылады. Конституция белгілі бір кезеңдегі жеке тұлғалардың

құқықтарын білдіретін әртүрлі Бостандық түрлерін анықтайды. Мысалы, сөз бостандығы азаматтарға өз ойлары мен көзқарастарын еркін білдіруге мүмкіндік береді. Жиналыс бостандығы азаматтарға олардың өмірі мен қызметіне қатысты мәселелерді шешу мақсатында жиналуға мүмкіндік береді, ал бейбіт наразылық бостандығы азаматтарға өз пікірлерін айтуға және бейбіт демонстрацияларға қатысуға құқық береді.

Әдістеме

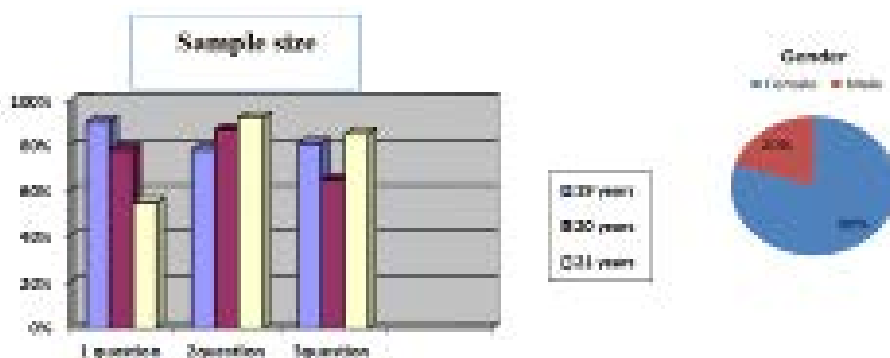
Осылайша, мемлекет пен азаматтың арасындағы қатынас өзара тең құқықтар мен міндеттердің арқасында қалыптасады. Бұл азаматтық қоғамның басты белгісі.

Біздің зерттеу әдістемеміз эмпирикалық, ол сапалы зерттеуге негізделген. Біз «Азаматтық қоғам институттарына қазіргі жағдайдағы жастардың қажеттіліктері мен тілектері» атты социологиялық сауалнама жүргіздік.

Біздің мақала студенттердің азаматтық қоғам институттары мен демократиялық бостандық туралы идеяларын сапалы зерттеуге арналған. Деректерді жинау фокус-топтық сұхбат. Фокус-топтық сұхбатқа алпыс ерікті қатысушы таңдалды. Әңгімелесу студенттердің үш тобында шетел тілі мұғалімдерін даярлау, аударма ісі мамандықтары бойынша өткізілді. Студенттер тобының басым, күтілетін және мақұлданған көзқарастары туралы ақпарат алу үшін зерттеу тобы бір апта бойы шамамен 40 минутқа созылатын бір фокус-топтық сұхбатты офлайн режимде жүргізді.

Біздің зерттеу нәтижесінің іріктеме көлемі осы диаграммада көрсетілген (диаграмма №1), біздің қатысушылардың 50% -ы 18-19 жаста және олардың 50% -ы 19 жаста және 20% -ы ер адамдар және 80% -ы әйелдер. студенттер.

1-диаграмма – «Әлеуметтік сауалнама: «Азаматтық қоғам институттары үшін қазіргі жағдайдағы жастардың қажеттіліктері мен тілектері»

Қорытындылар және талдау

Зерттеу нәтижесінде біз әртүрлі типтегі сұрақтар қоямыз, жауаптардың осындай классификациясын, теріс және оң жауаптарды да аламыз және сол жауаптар бойынша біз бейтарап позиция жасаймыз.

Мысалы, біздің сұрағымызда: – «Сіздің ойыңызша, біздің республикада жастардың жетіспеушілігі неде. Сіз азаматтық қоғамды қалай сипаттайсыз? Олардың көпшілігі: «Құқықтар мен бостандықтарды қорғау», «Мемлекеттің әлеуметтік қолдауы (стипендиялар, жәрдемақылар және т.б.)», «Сапалы білім».

-«Мемлекеттік деңгейде жастар саясатының қай саласына ерекше көңіл бөлу керек?» – «Жастарды патриоттыққа тәрбиелеу, жастар арасында мәдениет пен шығармашылықты насихаттау», «Ауыл жастарына, шағын қала жастарына қолдау көрсету», «Аз қамтылған отбасылардан шыққан жастарға әлеуметтік көмек», «Жастар кәсіпкерлігін қолдау».

Біздің зерттеуіміздің нәтижесі жас студенттердің азаматтық қоғамға деген көзқарасының оң екенін көрсетті.

Буржуазиялық революция нәтижесінде әлеуметтік тирания жойылып, билік тармақтары бөлініп, сөз, ар-ождан, ұйымдар бостандығына құқықтық кепілдік орнатылып, азаматтардың заң алдындағы теңдігі орнайды, қамтамасыз етілген. Батыс елдерінде мемлекеттің азаматтардың жеке өміріне араласпауына, олардың қадір-қасиетін, экономикалық еркіндігін және басқаларын құрметтеуге кепілдік конституциямен бекітілген.

Әлеуметтік келісім теориясы-бұл әлеуметтік құрылымның негіздерін және саяси биліктің заңдылығын түсіндіруге тырысатын нормативтік тұжырымдама. Ол қоғамның қалыптасуы мен қызметі оның мүшелері арасындағы келісімге негізделуі керек деп болжайды. Әлеуметтік келісім теориясы саяси билікті азаматтардың көз алдында ақтау керек деген идеяға бағытталған. Бұл теория практикалық бағытқа ие және күнделікті саяси мәселелерді шешуге бағытталған. Ол қоғамда үйлесімділік пен әділеттілікке қол жеткізу үшін жағдай жасауға бағытталған. Күнделікті саяси қызмет аясында әлеуметтік келісім теориясы азаматтардың мүдделері мен қажеттіліктерін көрсететін саяси бағдарламаларды, заңдар мен саяси шешімдерді әзірлеуге негіз бола алады. Жалпы, әлеуметтік келісім теориясы азаматтар белгіленген ережелер мен нормалармен келісетін және ортақ

мүдделер негізінде өзара әрекеттесетін әділ және тұрақты қоғам құруға бағытталған.

Америкалық саясаттанушы Т.Пэйн «адамдар өздерінің жеке, тәуелсіз құқықтарына сәйкес үкімет құру үшін бір-бірімен келіседі және бұл үкіметті құрудың бірден-бір дұрыс жолы және олардың өмір сүруінің бірден-бір негізі» (Пэйн, 1959) дейді.

Шынында да, қоғамдық келісім теориясы әлеуметтік келісімдер мен келісімдер тек басшылар мен бағыныштылар арасында емес, қоғам азаматтары арасында жасалатынын білдіреді. Бұл тұжырымдамада, қоғам белгілі бір құқықтар мен бостандықтарға ие тең құқықты адамдардың жиынтығы ретінде қарастырылады.

Қоғамдық келісім теориясына сәйкес, азаматтар қоғамдық келісімшартқа отырады, нәтижесінде олар басшылыққа алатын ережелер мен нормалар туралы келіседі. Бұл келісімдерге қоғамдық өмірдің негізгі принциптері, азаматтардың құқықтары мен міндеттері, саяси билікті ұйымдастыру және қоғамдық өмірдің басқа аспектілері кіруі мүмкін.

Осылайша, қоғамдық келісім теориясы азаматтардың қоғамдық нормалар мен құндылықтарды қалыптастыруға және бекітуге белсенді қатысуының маңыздылығын көрсетеді. Ол әлеуметтік келісімдер тек басшылардың немесе билік өкілдерінің ғана емес, қоғамның барлық мүшелерінің мүдделері мен қажеттіліктерін көрсетуі керек деп болжайды.

Яғни мемлекет келісім бойынша тең құқылы серіктес болып табылмайды және серіктес ретінде заңды құқықтары жоқ. Буржуазиялық революция нәтижесінде әлеуметтік тирания жойылып, билік тармақтары бөлініп, сөз, ар-ождан, ұйымдар бостандығына құқықтық кепілдік орнатылып, азаматтардың заң алдындағы теңдігі орнайды. қамтамасыз етілген. Батыс елдерінде мемлекеттің азаматтардың жеке өміріне араласпауына, олардың қадір-қасиетін, экономикалық еркіндігін және басқаларын құрметтеуге кепілдік конституциямен бекітілген.

Біз Гегельдің азаматтық қоғамға және оның мемлекетпен қарым-қатынасына қатысты көзқарастарының нақты тұсаукесерін ұсындық. Гегельдің идеялары азаматтық қоғам мен мемлекеттің әртүрлі, бірақ өзара байланысты табиғатын атап өтті, ал азаматтық қоғам жеке мүдделер саласын білдіреді, ал мемлекет ортақ мақсаттарға ұмтылуды бейнелейді. Ол азаматтық қоғамдағы жеке құқықтардың, меншіктің және бостандықтардың маңыздылығын, сондай-ақ

біртұтас мемлекеттік биліктің қажеттілігін мойындады (Гегель, 1990).

Кейінгі жылдары адам Мичник, Норберто Боббио және Юрген Хабермас сияқты ғалымдар азаматтық қоғам тұжырымдамасын мемлекет-қоғам дихотомиясы аясында қарастыра отырып жасады. Олардың қосқан үлестері Гегель, Маркс және Грамши (Григорьева, 2001) негізін қалап, азаматтық қоғамға қазіргі қоғамның маңызды аспектісі ретінде Заманауи көзқарастарды ұсынды.

Тұтастай алғанда, бұл ойшылдардың еңбектері азаматтық қоғамды күрделі әлеуметтік және саяси құбылыс ретінде түсінуімізге үлес қосты, оның жеке құқықтарды қорғаудағы, ұжымдық мүдделерді ілгерілетудегі және жеке бостандық пен мемлекеттік билік арасындағы тепе-теңдікті сақтаудағы рөлін атап өтті.

Антонио Грамши азаматтық қоғам түсінігін жаңа қырынан зерттеген күшті марксистік теоретиктердің бірі болды. Оның 70-ші жылдардағы танымал шығармалары азаматтық қоғам мәселесіне қызығушылық тудырды. Капиталистік қоғамдағы буржуазияның үстемдік ету механизмін зерттей отырып, Грамши оның 3 құрамдас бөлігін, яғни 3 қоғамды, атап айтқанда: «экономикалық қоғамды» немесе «негізді» (экономикалық негіздегі буржуазияның үстемдігі, ол ассимиляцияны және таратуды қамтиды), «саяси қоғам» (аппарат көмегімен мәжбүрлеу арқылы толық мағынада мемлекеттік үстемдік ету) және соңғы «азаматтық қоғам» (бұл әртүрлі одақтар, көбінесе «жеке» мағынада – партия, сауда одақтар, шіркеу және т.б.)

Саяси және азаматтық қоғам бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені екі ұғымның бірігуі нәтижесінде билеуші таптардың билігі жүзеге асады. Жоғарыда аталған 3 қоғам бірігіп мемлекеттік билікті бір деңгейде «төменнен» (түрлі одақтардың құрылуы) және «жоғарыдан» (экономикалық деңгейден саяси деңгейге өту) құрайды. Осы негізде қайта құруды Грамши «тарихи одақ» ретінде көрсетті (*Gramsci, 1975*).

Грамшидің пікірінше, азаматтық қоғам құру үшін сол елдің ұлттық ерекшеліктеріне қарай азаматтық қоғамның құрылымын талдау қажет. Керісінше, ешқандай зерттеусіз жүзеге асыру гегемонияға әкеледі.

Азаматтық қоғам ұжымдық және топтық дәстүр ретінде де қарастырылады. Осы тақырыптың сарапшысы болып табылатын ағылшын тарихшысы және саясаттанушы Э.Блэктің пікірінше, Еуропадағы азаматтық қоғам әртүрлі

ұжымдық құрылымдар – еркін қалалар, қолөнер гильдиялары, коммуналар мен корпорациялар негізінде қалыптасты. Олар бірте-бірте «төменнен», яғни төменгі деңгейден саяси демократияның табиғи ортасын қалыптастырды.

Блэктің пікірінше, азаматтық қоғамның құндылықтары мен элементтері Еуропада 13 ғасырда қалыптасқан және келесі ұғымдарды қамтиды:

- жеке қауіпсіздікті талап ету;
- кез келген тараптың үстемдігінен азат болу;
- заң алдында барлығының теңдігі қағидасы;
- жеке мүлікті иелену құқығы;
- жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының болуы;
- жеке адамдар мен топтар арасындағы үйлестірілген қарым-қатынастарды тең дәрежеде орнату;
- жеке тұлғаның әртүрлі қасиеттерін тану, басқа адамдарға құрметпен қарау (Black, 1984)

Франкфурт мектебінің белгілі өкілі Юрген Хабермас модернизацияны бір жағынан «нарықтық бақыланатын экономикалық жүйенің саяси мемлекеттік тәртіптен бөлінуі» ретінде қарастырса, екінші жағынан «экономикалық тәуелсіздік» деп есептеді. азаматтық қоғамды қалыптастырудың негізгі факторлары»[6]. Негізгі критерий – жеке меншіктің болуы. Азаматтық қоғам – мүліктік қатынастардан дамиды әлеуметтік-саяси бағыттар мен нормалар жүйесі.

Ю.Хабермас модернизацияны экономикалық жүйені басқару нарығын саяси мемлекеттің тәртібінен бөлу, ал екінші жағынан пайдасыз мемлекеттік аппарат экономикасын құру деп анықтайды. Бұл азаматтық қоғам құрудың негізгі факторларының бірі, яғни экономикалық тәуелсіздік мемлекетті бақылау механизмінен айырады. Мұнда жеке меншіктің болуы басты шарт болып табылады. Азаматтық қоғам – бұл тікелей жеке қатынастардан қалыптасатын көлденең байланыс, әлеуметтік-саяси бағыт және нормалар жүйесі.

Занды жауапкершіліктің кез келген нысаны келесі принциптерге негізделеді:

- Зандылық – тек заң негізінде, заңда көзделген әрекеттер үшін және заң шегінде жауапкершілік;
- Әділдік – қиянат жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті анықтайтын немесе күшейтетін заң күшінде болмауы керек; құқық бұзушылықтың ауырлығы мен кінәнің дәрежесі, бір құқық бұзушылық үшін бір жаза;

– Ізгілік – азаптау және басқа да қатыгез, ар-намысты қорлайтын әрекеттерді қолдануға және жазалауға тыйым салу;

– Негізділік – істің мән-жайын жан-жақты зерттеу және адам жасаған белгілі бір құқық бұзушылық фактісін объективті түрде анықтау;

– Өзектілігі – таңдалған ықпал ету шараларының заңды жауапкершілік мақсаттарына сәйкестігі, оларды дараландыру және саралау, ауырлататын мән-жайларды және жауаптылықты жеңілдететін мән-жайларды есепке алу;

– Жауапкершілік – бұл заңды жауапкершіліктің жоқтығы және оның абсолютті болатындығы (Хабермас, 2022).

Қорытынды

Азаматтық қоғам-бұл жеке адамдар, қауымдастықтар мен мемлекет арасындағы өзара әрекеттесуде шешуші рөл атқаратын күрделі және көп қырлы құбылыс. Ол қоғамдағы адамдардың мүдделерін, құндылықтары мен ұмтылыстарын қалыптастыратын әлеуметтік, экономикалық және мәдени институттар мен ұйымдардың кең ауқымын қамтиды.

Азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы айырмашылықты мойындай отырып, Гегель, Маркс және Грамши сияқты ойшылдар мемлекеттік биліктен бөлек саланың маңыздылығын атап өтті. Азаматтық қоғам Жеке тұлғаларға өздерінің жеке және ұжымдық мүдделерін жүзеге асыруға, өз құқықтарын жүзеге асыруға және бірлестіктердің әртүрлі нысандарына қатысуға кеңістік береді.

Азаматтық қоғамның рөлі мен күші әр түрлі елдерде және тарихи кезеңдерде әр түрлі болуы мүмкін екенін ескеру маңызды. Саяси, экономикалық және әлеуметтік контексттер сияқты факторлар даму деңгейіне және белгілі бір қоғамдағы азаматтық қоғамның ықпалына әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, азаматтық қоғам, мемлекет және басқа да қоғамдық субъектілер арасындағы қатынастар мен динамика үнемі өзгерістер мен келіссөздерге ұшырайды.

Жалпы алғанда, азаматтық қоғамды түсіну үшін оның тарихи тамырларын, мемлекетке деген көзқарасын, институционалдық және ұйымдастырушылық құрылымдарын, сондай-ақ демократиялық қатысуға, әлеуметтік келісімге және жеке және ұжымдық құқықтарды қорғауға ықпал ету қабілетін зерттеу қажет.

References

- Vaimakhanov M.T. (2001) The supremacy of law as a system-forming feature of the concept of legal state // Scientific works «Justice». No. 1(9), p. 36-46.
- Black A. (1984) *Guilds and Civil Society in European political thought from the 12th Century to the Present*. New York: Ithaca
- Busurmanov J.D. (2006) *Eurasian concept of human rights: Monograph*. – Almaty: KazGYUU, p. 481.
- Conception of Civil Society Development in 2006-2011 (2006), confirmed by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of June 25, 2006, No. 154.
- Fowler, A., (2012), «Measuring Civil Society: Perspectives on Afro-Centrism», *Voluntas*, Vol. 23, No. 1, pp. 5-25, DOI 10.1007/s11266-011-9239-8
- Gramsci A. (1975) *Quaderni del carcere. A cura di V. Gerratana*. Torino
- Kant I. (1994) *The idea of universal history in the world-civil plan / I. Kant. Compositions in German and Russian languages*, No.1. – p. 60-95.
- Makhmutova M., Akhmetova A., (2011) *Civil Society Index in Kazakhstan: Strengthening Civil Society*. CIVICUS Civil Society Index 2008–2010, Analytical Country Report. Almaty: Public Policy Research Center. Endnote 5, p. 17.
- Marshall T.H. (1950) *Citizenship and Social Class and other essays*. Cambridge, 1950.
- Sartaev S.S., Nazarkulova L.T. (2005) *Formation of the Republic of Kazakhstan: problems and prospects*. p.464.
- Гегель Г. В. (1990) *Философия права*. М., Мысль – 524 с.
- Григорьева И.В. (2001) *Антонио Грамши и проблема тоталитаризма // Левые в Европе XX века.*, М.
- Пейн Т. (1959) *Избранные сочинения*, М.
- Рикардо Д. (2001) *Начала политической экономии и налогового обложения*. Избранное — М.: Эксмо, 960 с.
- Хабермас Ю. (2022) *Теория коммуникативной деятельности. Том первый. Рациональность действия и социальная рационализация. Том второй. К критике функционалистского разума / пер. с нем. А. К. Судакова*. — М.: Весь Мир, – 880 с.
- Хабермас Ю. (2005) *Реконструктивные и понимающие науки об обществе // Философия науки: Хрестоматия / Под ред. Л. А. Микешинной*. – М., С. 863—870.

References

- Baimakhanov M.T. (2001) The supremacy of law as a system-forming feature of the concept of legal state // Scientific works «Justice». No. 1(9), p. 36-46.
- Black A. (1984) *Guilds and Civil Society in European political thought from the 12th Century to the Present*. New York: Ithaca
- Busurmanov J.D. (2006) *Eurasian concept of human rights: Monograph*. – Almaty: KazGYUU, p. 481.
- Conception of Civil Society Development in 2006-2011 (2006), confirmed by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of June 25, 2006, No. 154.
- Fowler, A., (2012), «Measuring Civil Society: Perspectives on Afro-Centrism», *Voluntas*, Vol. 23, No. 1, pp. 5-25, DOI 10.1007/s11266-011-9239-8
- Gramsci A. (1975) *Quaderni del carcere*. A cura di V. Gerratana. Torino
- Kant I. (1994) The idea of universal history in the world-civil plan / I. Kant. Compositions in German and Russian languages, No.1. – p. 60-95.
- Makhmutova M., Akhmetova A., (2011) *Civil Society Index in Kazakhstan: Strengthening Civil Society*. CIVICUS Civil Society Index 2008–2010, Analytical Country Report. Almaty: Public Policy Research Center. Endnote 5, p. 17.
- Marshall T.H. (1950) *Citizenship and Social Class and other essays*. Cambridge, 1950.
- Sartaev S.S., Nazarkulova L.T. (2005) *Formation of the Republic of Kazakhstan: problems and prospects*. p.464.
- Gegel' G. V. (1990) *Filosofiya prava*. M., Mysl' – 524 s.
- Grigor'eva I.V. (2001) *Antonio Gramsci i problema totalitarizma // Levye v Evrope XX veka.*, M.
- Pein T. (1959) *Izbrannye sochineniya*, M.
- Rikardo D. (2001) *Nachala politicheskoi ekonomii i nalogovogo oblozheniya*. Izbrannoe — M.: Eksmo, 960 s.
- Habermas YU. (2022) *Teoriya kommunikativnoi deyatelnosti*. Tom pervyi. Racional'nost' deistviya i social'naya racionalizaciya. Tom vtoroi. K kritike funkcionalistskogo razuma / per. s nem. A. K. Sudakova. — M.: Ves' Mir, – 880 s.
- Habermas YU. (2005) *Rekonstruktivnye i ponimayushchie nauki ob obshchestve // Filosofiya nauki: Hrestomatiya / Pod red. L. A. Mikeshinoy*. — M., S. 863—870.